

և սերտ յարաբերութիւն ունենալ իւր ծխոց հետ, որպէս զի կարողանայ հասնել իւր նպատակին—այն է կատարել իւր պարտականութիւնքը դէպի իւր ծուխն իրբև հոգեւոր հայր և հովիւ, պաշտպան նորա աշխարհային գայթակղութեանց դէմ:

Այսպիսի յարաբերութիւնք քահանայի և ծխոց մէջ բացի բարոյական անհամեմատ գերազանց դիրքից, օգտաւէտ է քահանայի համար և նիւթական կողմից, որովհետև և ծուխը նրան պարտաւորուած կլինի վարձատրել ոչ իբրև մի արհեստաւորի, որ որոշեալ գնով պարտաւորուում է նորա մի պէտքը հոգալու, այլ կգնահատէ և կվարձատրէ իրբև իւր ընտանեաց օգտաւէտ և նորա բարօրութեան միայն ծառայող հոգեւոր հօրը: Այսպիսիների համար նա իրան կզրկէ և աւելորդ ծախսերից ու շռայլութեան առարկաներից, որպէս զի շահէ իւր ընտանեաց կարեւորագոյն հոգեւոր անգամին և հօր, մինչդեռ նոյնը բնաւ չի անիլ մի արհեստաւորի համար:

Մեր նախնիք շատ լաւ են հասկացել քահանայի և իւր ծխոյ մէջ կարեւոր յարաբերութիւնն, ուստի և քահանան ընտրուելով ժողովրդից ձեռնադրուում է նորա հոգեւոր հայր և հովիւ ցրմահ: Թող ժողովրդականք և հոգեւոր իշխանութիւնը միմեանց օգնելով առաջ բերեն իրանց պաշտօնին յարմար քահանայացուք, պահպանելով ծխական հովութիւնն և երբէք քահանայք նիւթապէս անապահով վիճակ չեն ունենալ:

Ս. ԷԶՄԵԼԺՆԻ ԳՐԵԳՐԵՐՆ

№ 1353 ձեռագիրն է Մեկնութիւն քաղուածոց Յովհաննու աւետարանի, ի Տաթևացւոյն, գրիչն է Սրապիտն սարկաւազն, որ արտագրել է Տրապիզոն քաղաքում ազգական Ռմի և Փրկչական 1608 թուականին:

Փառք և գոհութիւն զարմանագործին Աստուծոյ, որ յայսմ ամի արար մեծ սրանչեւագործ զօրութիւն, Ար ընկեաց զամբարտաւան, և զիտնարհն բարձրացոյց. ըստ այսմ թէ հղօրաց աղեղունք թուլացան և տկարք վառեցան զօրութեամբ: Ար և աղղմանէ չարին՝ բնակարանն բանսարկուն՝ մեծ գաղանն և չար վիշապն, շունն կատաղի և երկրորդ Բռարսակն, պիղծ Ալի փաշան ծան փօլափն որդին, որ ժողովեաց բազում զօրս վաթսուն հարհստեակ սակման և քան զայս աւելի և ո՛չ պակաս զին, որս ձիաւոր,

որ և տիրեաց բոնութեամբ երկրին Տիրերիայ, որ Հալապ ասի, և բազում քաղաքաց և գիւղօրէից աւեր էած, զոր թէ գրէաք մի ըստ միոյն չէր բաւական տանել թղթոյ, որ և ի սոյն չարէն ապստամբեալն չարն և ժանդն տանապատիկ քան զսա՝ պիղծ Թաւուլն և եկեալ տասն հազար հեծելօք ի յերկրն Սիլիկեցոց և առեալ զԱտանա, զԹարսիս, զՍիս, զՂարս և բազում աւեր էած և եօթն հարիւր արու մատաղ տղայք գերի տարաւ ի Ատանոյ, և անտի դիմեալ ի վերայ երկրին Մարաշոյ աւերելով և եկեալ հասաւ ի Սերաստիա, և անտի եկեալ ի Եկեղեցոց գաւառն և բազում աւեր էած երկիցս և երկցս, որ և սոմարեալ էր պիղծ արեան արրօն, որ թոյլ ետ Աստուած վասն ծովացեալ մեղաց մերոց, և այլ բազում աւեր էած աշխարհին մինչև ի մեծ ծովեցոն Եփեսոս ի Զմիւտին, Եւ անտի դարձեալ եկն Իկոնիոն ի Քաղատիս ի Վաստամոնի և անտի ի մեծն Պոնտոս Տրապէզս և այրեաց զքաղաքս զայս և գնաց կրկին ի Երզնկան, զոր Տէր Աստուած մեր ո՛չ կամեցաւ զկորուստ մարդկան, այլ ետուր զօրութիւն ալեոր Մուրատ փաշային, որ եկեալ բազում զօրօք էառ զմեծ գոռոզն զճանփօլատի որդին և անխնայ կոտորեաց և զինքն փախստական արար և ամենայն տունն բնայինջ արար, և այլ բազում կոտորս արար ի յերկրս Տիրերիայ և անտի եկեալ դիմեաց ի վերայ չարին, որ Թաւուլ ասէին, և եկեալ Եհաս ի մեծ դաշտն Տարօնոյ և կոտորեաց զնոսա անխնայաբար, փախոյց զսակաւս մինչև ի Ղլլպաշն, և հնքն քաջ ծերն՝ որ Աստուած զօրացոյց, նստաւ ի մեծ դաշտն Բարերդու, և զօրս արձակեաց այսր և անդր և զբազումս գտեալ ի ապստամբ պարոնացն և փաշաներուն բերեալ սուր եղ ի վերայ եսպան, և զոր գտանէին բերէին և սպանանէին և արար մեծ խաղաղութիւն ի վերայ երկրի, Եւ դարձաւ խաղաղութեամբ Իստամպուլ առ թագաւորն իւր, որ զօրացնողն Քրիստոս երկար ժամանակ տացէ սուլթան Ահմատին և իւր մեծ վազիրին՝ Մուրատ փաշային, ամէն » :

Յիշատակարանի մէջ նկարագրուած պատմական իրողութիւնք վերաբերում են Սամանցոց Սուլթան Մահմէտ Գ. և Ահմէտ Ա. ի իշխանութեանց օրերին: Սուլթան Մեհմէդ Գ. (1595—1605) մի թոյլ և անընդունակ իշխան էր, փոփոխամիտ և ենթարկուած օտարների ազդեցութեան: Սորա ժամանակ բացի արտաքին պատերազմներից արեւմուտքում և արեւելքում, օսմանեան պետութեան ասիական նահանգները լցուել էին ջալալիներով, աւաղակներով և ապստամբներով: Սկսած Մարմառա ծովի ափից մինչև Բաղդատ ու Մօսուլ, Ասորիք ու Գանձակ, ամենուրեք երեւացել էին բազմաթիւ աւաղակապետք, որոց իւրաքանչիւրը հրամանատար դառնալով 10—60,000 արիւնդուշտ անձանց՝ անխնայաբար յափշտակում, աւարում, գերում էին և աւերում Տաճկաստանի ասիական նահանգները: Զմնաց ոչ մի

նահանգ խնայած: Յայտնի բան է այն գերութեանց և յափըշտակութեանց աւելի ենթարկուեցան Հայերն, որոնց նշանաւոր մասը ստիպուեցաւ իւր հայրենիքից և Տաճկաստանի ներքին գաւառներից գաղթել կամ օտար երկիրներ և կամ ծովեզրեայ գաւառները: Ապստամբ Զալալիներից նշանաւորներն էին՝ Գարեազըճի Ուրհայի կողմերը, Զանիօլատի որդի Ալիփաշայ Ասորիքում, Թաւուշ, Քեօրօղլի, Մուստաֆա բէգ, Թանզրի-թանիմաղ, Միւսսէլլի չառուշ, Գալէնտէր Եռասուփ փաշայ, Զըփլախ և այլք բազումք: Տաճկաստանը այսքան ներքին խռովութեանց և ապստամբութեանց ժամանակ ունէր և արտաքին պատերազմներ Գերմանացոց և Պարսից դէմ: Այս հանգամանքներում մեռաւ Մեհմէդ Գ. Սուլթանն և յաջորդեց Ահմատ Ա. (1605—1618): Սա լսելով իւր ասիական ժողովրդոց հառաջանքներն ուղարկեց մեծ վեզիր Մուրատ փաշային Զալալիների և ապստամբների դէմ 1607 թուականին: Մուրատ փաշան մի խիստ և անընկճելի քաջ մարդ էր. չնայելով իւր 90 ամուսյ հասակին, շարաթներով և ամիսներով ձիււ վերայ նստած ճանապարհորդում էր: Եւ ահա այս Մուրատ փաշան է, որ յիշուում է յիշատակարանի մէջ և որ ոչնչացրել է թէ Զանիօլատ օղլի Ալի փաշային և թէ Թաւուշի և թէ այլոց ինչպէս յայտնի է պատմութիւնից:

Այս Մուրատը երկիրը ի ներքուստ խաղաղացնելից յետոյ պէտք է երթար պատերազմ Պարսից Շահ-Աբասի դէմ, բայց նոյն տարին վախճանեցաւ:

Զեռագիր № 1268 Մեկնութիւն է մարգարէութեան Եզեկիէլի յեսայի վարդապետէ: Արտագրողներն են Ստեփաննոս քահանայ և Յակոբ սարկաւազ Ուրհա քաղաքում, ընդ հովանեաւ բարձրահայեաց սուրբ Աստուածածնի Ռկկ թուականին Հայոց և 1612 թ. Փրկչի:

Յիշատակարանը վերջանում է հետեւեալ խօսքերով.

«Անմեղադիր լերուք սխալանացն գրին, որ Գ ամ ի գրելն կացի. ամեն ամ վեզիր մի ի յԱմթ ղշլա կուլինին Խ. Ծ. Ռ հեծելօք զմեզ ի տան ի տեղաց կուհանեն, իւրեանք կուստին. զմեր նեղութիւնն որպիսի (որպէս) պատմեմ, որ պատմել չի գար»:

Յիշատակարանի վերջին խօսքերն ակնարկում են այն հան-

գամանքին, որ 17 երորդ դարի սկզբում Պարսից Շահարաս թագաւորի ժամանակ Օսմանցիք շարունակ պատերազմներ ունէին Պարսից դէմ, մանաւանդ Բաղդադն առնելու համար և այդ միջոցին օսմանցոց զօրքերը յաճախ ձմերուձ էին Ամիթ, ուր բնակչաց բնակարանները բռնուձ էին և յաճախ ի հաշիւ նոցա ապրում: Հատկանալի է թէ այդ մեծ ծանրութիւն պիտի լինէր բնակչաց, որ արտադրատու է յիշատակարանի «*շէշ Զէշ-Զէշ*»-ն որպէս (*շէշ*) պարսկէ, որ պարսկէն զէշ քար է խօսքերով:

Մեկնութիւն Մատթէոսի ի Ներսիսէ Շնորհաւոյ, քառածալ բոլորագիր, գրեալ ի թուլթ բամբակի ի Բարսեղ վարդապետէ 1604 թ. յերկիրն Մոկաց յանապատին Մպատ, ընդ հովանեաւ Ամենափրկչի:

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ.

Փառք եռակի անձնաւորութեան և միոյ բնութեան Հօր անկզբնականի և անժամանակի, այլ և ծնողի Որդոյ, և բղիսղի Հոգւոյն սրբոյ, և Որդոյն Միածնի ի ծնեցելոյն ի Հօրէ անժամանակապէս, և Հոգւոյն ճշմարտի փառակցի Հօր և Որդւոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն:

Արդ՝ գրեցաւ մեկնութիւնս Մատթէոսեան աւետարանին՝ ի մեծ թուականութեան Հայոց հազար և յիսուն երորդի և երրորդի ի յերկիրս Մոկաց, ի մեծափառ և ի հրէշտակաբնակ անապատս, որ Ծպատ վերաձայնի, ի դուռն սրբոյ Ամենափրկչիս և սրբոյ Կարապետիս, ի դառն և ի վշտալից ժամանակիս՝ ի սասանման և վրդովման ներկայիս, որ շուրջանակի սաստկացին երկիւղեւ պաշարեալ կամք՝ ի Պարսից, ի Մարաց, և Յօսմանականացն, Որ ի սոյն ամի շարժեցաւ արքայն Պարսից՝ Շահ-Աբասն յԱպահհանայ և եկն ի վերայ Դաւթէ շահաստան քաղաքի՝ որ Ասկէ քարն կոչի, կոտորեաց զբազում զօրս քաղաքին և էառ զնա, Եւ յետ այնորից եկն ի Զուղայ և ի Նախիջևան, տիրեաց նոցա և եհաս ի մեծն Հայք՝ ի դաշտն Արարատեան ի քաղաքն . . . Երևան, պաշարեաց զնա ամիսս ինն, և բազում և ահագին պատերազմն պատերազմեցան Աբուբաքիրքն և Օսմանիքն ընդ զօրաց արեւելից, և յետ այնորիկ պարտեալ Օսմանիքն մատնեցան ի ձեռս Պարսից, վասն զի ոչ լինելոյ նոցա օժանդակութիւն ի մեծ արքայէն Կոստանդնուպօլսի՝ որ Հոնքարն կոչի, Եւ այսպէս կայ աշխարհս Հայոց ի մէջ երկուց՝ և մանաւանդ երկց սուսերաց մերկացելոց՝ վերոյ ասացեալ ազգացն Մահմատականաց, Յետ այսքան անցիցս ալէտից, զկնի սակաւ աւուրց ել ի Կոստանդնուպօլսէ, հրամանաւ Հոնքարին, որ Սուլթան Ահմատ վերաձայնեն, մեծ զօրավարն՝ որ Զուլալ օղլի կոչի, անհուն և անհամար զօրօք և եկն ե-

հաս ի Կարնոյ՝ որ է Երզրում՝ քաղաք։ Եւ Պարսից լրտեսեալ զորքանութիւն զօրացն տաճկաց՝ իմագեալ թէ ոչ կարէին զգէմ ունել, վասն որոյ գլխակորեալ ամօթով նկուն դարձան առանց պատերազմելոյ և գիմի հարկանելոյ։ Բայց զօճիրս զօրութեան, և զառ զաւար դերութեան՝ զոր Պարսիկք ընդ Հայք արարին, առաւել է՝ քան զԲարեւազունցն առ Խորաշէլացիսն։ զոր ոչ որ կարէ մի ըստ միտջէ պատմել և կամ ընդ գրով արկանել, զի սկսեալ ի տանէն Շիրակայ մինչև ի Ջուղայ և տունն Կողթնեաց զՀայք բնաջինջ արարեալ տարեալ հանին ի խորին Պարսիկս, ի Ըօշ և յԱպասհան, կաթուղիկոսօք և եպիսկոպոսօք, քահանայիւք և ժողովրդովք, արամբք և կանամբք, ընչիւք և գոյիւք, եւ թողին զգաշան Արարատեան, և զՆախիջևան նահանգօքն, և զփարթամն ճոխութեամբ զՋուղայ շրջակայիւքն ամայի և թափուր ի բնակչացն։ և ինքն չարպուշն Արաս նստեալ ձմերեցաւ ի Դափրէժ, և Ջղալօղլին՝ սարգարն և զօրավարն օսմանցի ազգին, դարձաւ ի Վան ի յամուրն Շամիրակերտին ձմերել, դեռ ևս զապագայն ոչ գիտեմք, Աստուծոյ միայն է գիտելի՝ որ Տէրն է ժամանակաց, Արդ ի սոյն և ի յայտ ժամանակի եղև սկիզբն դրչութեան սորա, և ի սոյն ամի կատարեցաւ ձեռնադուլութեամբ հոգեւոր օրդոց մերոց Յովսէփի և Յովհաննէս գրոց աշակերտացն, որ մինչդեռ առ մեզ էին ի վարժ ուսման զեգեթեալ, որ մեծաջան երկամբք ընթերցումն զներածութիւն Պարսիկսի և զխորին ասացուածս աստուածարանից վարժապետաց, և եղև նպաստք թուղթ կոկիւղով և տետր խաղելով։ Այլ և զհարազատն իմ՝ և եղբորորդին ըստ մարմնոյ՝ Յովհաննէս դպիրն և ուշիմ ընթերցողն, որ զյոյլովս ի թղթոյն նա կոկիւաց, և աւարտեցաւ սա ձեռամբ իմով մեղսամածի Բարսղի նուաստ վարդապետի՝ կարողութեամբ ամենազօրին Աստուծոյ, յաւուրս վաթսուն և վեցերորդի, զոր և աղաչեմ արտասուագոչ ձայնիւ զընթերցող և զբացալայտող սուրբ բարունիւքդ՝ յիշել ի մաքրափայլ և ի մշտամատոյց յաղօթս ձեր, զիս՝ զեղկելի անձնս՝ զԲարսեղ տրուպ, բանի սպասաւորս, նաև զուսուցանող վարժապետն իմ՝ զՅովհաննէս բարունապետն, որ մականուն Բրբութենց կոչի, այլ և զծնողան իմ՝ ըստ մարմնոյ զՆարսէս քահանայն, և Մհեր շահն, և զեղբարսն իմ՝ զՄուրատն և զՀայրապետ երէցն և զՈւսէսն՝ զփոխեցեալսն ի Քրիստոս, և զկենդանի եղբայրն իմ՝ զՍրապիոնն և զայլ արեան մերձաւորսն իմ, զի և դուք յիշեալ լինիջիւք, և մասն ողորմութեան գտանիցէք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ ամէն։

Այս յիշատակարանը համառօտ նկարագիր է այն անցից, որ կատարեց Պարսից Շահ-Աբաս մեծ Թաթաւորը 1604 և 1605 թուականներին Հայաստանի մէջ, նուաճելով Դաւրէժ, Երևան քաղաքներն և բոլոր Արարատեան աշխարհն Հայոց իլիկով Օսմանցիներէից։ Եւ վախենալով Օսմանցիներէից որոնք Աճմէտ Սուլթանի հրամանով Զղալ-օղլի—Սենան փաշայի առաջնորդութեամբ մեծ բազմութեամբ եկան պատերազմ Շահ-Աբասի

դէմ, որպէս զի կրկին տիրեն վերջինի խլած երկիրներին, բոլոր Արարատեան նահանգի Հայերին մեծ մասամբ բռնի գաղթեցրեց Պարսկաստան, թէ օտմանցեաց յաջողութեան առաջն առնել ցանկալով, որպէս զի նորա ամայացեալ Արարատեան աշխարհում ոչինչ չգտնեն և թէ նոյն իսկ Պարսկաստան ծաղկեցնելու համար Հայերի ձեռքով, որոնք լաւ երկրագործ արհեստաւոր և վաճառական ժողովուրդ էին: Մանրամասնաբար նկարագրած է այս անցքը Առաքել պատմագիրն, որ ցանկացողք կարող են կարգալ և տեղեկանալ:

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԱԿԱՆ ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՔ.

ԱԵ.

Հաստան Գիւղը և նորա Էկեղեցին. Երբալին և Հարթալին Գիւղերը. Վերջին անգամ Էկեղեցին. Ղօշախան. նորա պարսկա-թիւ-նը. արք. Առաք. Ժողով. Էկեղեցի. Տէր Առաք. Վերաբեւոյն-նը. Ալափեպի Հոյսէայ արքայ, նորա Թիւ շին-թիւ-նը, շրջապատ տեւաւանը. Ժողով-ն:

Հասանի գիւղից Հոստուն գիւղը գնալիս մենք անցնում ենք Ալազեազ գետի հոսանքին հակառակ, նորա երկու ափը զարդարող գեղեցիկ ծառաստանների միջով: Նառ չանցած՝ մենք հասնում ենք այն տեղ, ուր Գիւ-ժ-Շ-Ի-Կ գետակը խառնուում է Ալազեազի գետի հետ: Խառնուրդը անցած, վարելահողերի սահմանում՝ մեզ հանդիպում է փոքրիկ սրբատաշ քարից շինած եկեղեցի, որի ծածքը շատ հնուց խոնարհուած է և որի մէջ՝ իբրեւ պահպան կանգնած է մի բարձր ընկուղենի:

Հոստուն գիւղը, որ գրած է գետերի խառնուրդից քիչ վեր, Ալազեազ գետի աջակողմեան ափի վերայ, շրջապատած է մեծամեծ քարակոյտներով: Փողոցները նեղ, ուր սուր, նոյնպէս քարակոյտների մէջ: Գիւղը բոլորովին թրքաբնակ է, աղտոտ և անճոռնի տներով: Իբրեւ հայկական մնացորդ՝ գիւղի մէջ այսօր ևս կանգնած է մի սագաշէն մեծաղիր աւերակ եկեղեցի: Նորա կամարաշէն տանիքը ամրացած է չորս քառանկիւնի սիւների վերայ, իսկ պատերի մէջ աջ և ձախ հագցրած են այլ տեղից